Відповіді на питання з міжнародного гуманітарного права (МГП)

1. На які дві великі інституційні гілки поділяють джерела МГП?

Традиційно розрізняють Гаазьке право та Женевське право.

- Гаазьке право регулює способи й методи ведення війни, обмежує вибір засобів ураження та встановлює правила ведення бойових дій.
- Женевське право спрямоване на захист осіб, які не беруть або більше не беруть участі в бойових діях: цивільних, поранених, хворих, військовополонених і медичного персоналу.

Обидві гілки є складовими міжнародного гуманітарного права.

2. Чотири універсальні принципи МГП

1. Військова необхідність — дозволяє застосовувати лише ті заходи, які спрямовані на досягнення законної військової мети та не заборонені міжнародним правом.
2. Гуманність — забороняє завдавати людям страждань, які не є необхідними для досягнення законної військової мети, а також жорстоке поводження й катування.
3. Розрізнення — зобов'язує розрізняти цивільних осіб і комбатантів, цивільні об'єкти та військові цілі. Напади дозволено спрямовувати лише на військові цілі.
4. Пропорційність — забороняє напад, якщо очікувана випадкова шкода цивільним особам або цивільним об'єктам буде надмірною порівняно з конкретною та безпосередньою очікуваною військовою перевагою.

3. Які види зброї та засобів ведення війни заборонені або обмежені?

Міжнародні договори повністю забороняють або суттєво обмежують застосування певних видів зброї:

- Хімічна зброя — заборонена Конвенцією 1993 року про хімічну зброю.
- Біологічна та токсинна зброя — заборонена Конвенцією 1972 року.
- Протипіхотні міни — заборонені для держав-учасниць Оттавської конвенції 1997 року, з урахуванням її положень щодо виходу з договору.
- Касетні боєприпаси — заборонені для держав-учасниць Конвенції 2008 року.
- Зброя, основна дія якої полягає в завданні ушкоджень уламками, невидимими для рентгенівського випромінювання, — заборонена відповідним Протоколом I 1980 року до Конвенції про конкретні види звичайної зброї.
- Засліплювальна лазерна зброя — заборонена Протоколом IV 1995 року до цієї Конвенції.

- Запалювальна зброя — обмежена Протоколом III 1980 року.

Причина заборон або обмежень — надмірні страждання, невибіркова дія, тяжкі довгострокові наслідки та непропорційна небезпека для цивільного населення.

Важливо: договірні заборони поширюються на держави відповідно до їхньої участі в конкретних договорах. Водночас для всіх сторін конфлікту діють загальні правила МГП, зокрема заборона невибіркових нападів.

4. Юридична відмінність між віроломством і воєнною хитрістю

Віроломство (перфідія) — це обман, за допомогою якого противника навмисно спонукають повірити, що він зобов'язаний надати захист за міжнародним гуманітарним правом, щоб зрадити цю довіру.

Приклади віроломства:

- удаване бажання здатися в полон із наміром атакувати противника;
- удаване поранення для нападу;
- удаване цивільне становище з метою вбити, поранити або захопити противника;
- неправомірне використання захисних емблем Червоного Хреста.

Воєнна хитрість — це дозволений обман противника, який не порушує норм МГП і не зловживає захистом, передбаченим міжнародним правом.

Приклади: маскування, використання макетів техніки, дезінформація щодо планів та імітація маневрів.

Отже, головна відмінність полягає в тому, що віроломство зловживає довірою до правового захисту, а воєнна хитрість використовує обман без такого зловживання.

5. Чотири критерії для добровольчих загонів і загонів опору

Відповідно до статті 4(A)(2) Третьої Женевської конвенції 1949 року, ополчення, добровольчі корпуси та організовані рухи опору, які належать до сторони конфлікту, мають відповідати чотирьом умовам для отримання передбаченого цією статтею статусу військовополонених у разі захоплення:

1. Відповідальне командування — загін має командира, який відповідає за дії підлеглих.
2. Виразний розпізнавальний знак — учасники мають постійний знак, який можна розпізнати на відстані.
3. Відкрите носіння зброї — учасники не приховують зброю в обставинах, визначених міжнародним правом.
4. Дотримання законів і звичаїв війни — загін повинен діяти відповідно до норм міжнародного гуманітарного права.

Ці критерії спрямовані на те, щоб відрізняти учасників бойових дій від цивільного населення та забезпечувати дотримання правил війни.

Важливе уточнення: для регулярних збройних сил діють окремі правила. Додатковий протокол I 1977 року також містить положення про збройні сили та статус комбатантів.

6. Правовий статус членів українських ДФТГ і Сил територіальної оборони

Сили територіальної оборони ЗСУ є складовою Збройних Сил України. Їхні військовослужбовці мають статус військовослужбовців ЗСУ, а в міжнародному збройному конфлікті — статус комбатантів, якщо вони не належать до категорій, які мають спеціальний захисний статус, наприклад медичного або духовного персоналу.

Добровольчі формування територіальних громад (ДФТГ) не слід автоматично прирівнювати до військовослужбовців ЗСУ. Це формування, створені відповідно до законодавства України про національний спротив. Їхні члени можуть виконувати завдання територіальної оборони в межах установлених законом повноважень.

Правовий статус конкретного члена ДФТГ залежить від його фактичної ролі, належності до відповідної організації та застосовних норм міжнародного гуманітарного права. Саме членство в ДФТГ не означає автоматичного набуття всіх прав комбатанта або гарантованого статусу військовополоненого.

Водночас Міністерство оборони України повідомило про процедуру надання статусу учасника бойових дій окремим особам, які входили до ДФТГ та безпосередньо брали участь у визначених заходах із захисту України. Цей національний статус не слід плутати з міжнародно-правовим статусом комбатанта.

7. Яку інформацію військовополонений зобов’язаний надати під час допиту?

Відповідно до статті 17 Третьої Женевської конвенції, військовополонений зобов’язаний повідомити:

- прізвище та ім’я;
- звання;
- дату народження;
- особистий або серійний номер чи рівнозначну інформацію, передбачену Конвенцією.

Сторона, що захопила військовополоненого, не має права застосовувати фізичні або моральні катування чи інші форми примусу для отримання відомостей. Заборонено також погрожувати військовополоненому, ображати його або піддавати жорстокому поводженню.

За відмову надати відомості, які військовополонений зобов’язаний повідомити, не можна застосовувати заборонений примус.

Важливо розрізняти обов’язкові особисті відомості та іншу інформацію, зокрема військові плани, дислокацію підрозділів і паролі. Стаття 17 не встановлює обов’язку відповідати на будь-яке запитання допитувача.

8. Що таке інтернування цивільних осіб і коли воно застосовується?

Інтернування — це позбавлення цивільної особи свободи з міркувань безпеки під час збройного конфлікту. Воно не є покаранням і допускається лише у виняткових випадках, визначених міжнародним гуманітарним правом.

За статтями 42 і 78 Четвертої Женевської конвенції 1949 року інтернування цивільних осіб допускається, зокрема, коли цього вимагають абсолютна необхідність або невідкладні міркування безпеки — залежно від того, чи йдеться про територію держави, яка утримує особу, чи про окуповану територію.

Інтерновані цивільні мають право на:

- гуманне ставлення та захист від катувань;
- належне харчування, житло, санітарні умови й медичну допомогу;
- зв’язок із родиною за встановленими правилами;
- передбачені Конвенцією процедури перегляду рішення про інтернування;
- звільнення, коли підстави для інтернування припинили існувати.

Отже, інтернування є винятковим заходом безпеки, а не способом покарання цивільних осіб.

9. Чотири категорії найтяжчих міжнародних злочинів

Відповідно до статті 5 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, до його юрисдикції належать чотири категорії злочинів:

1. Геноцид — дії, вчинені з наміром повністю або частково знищити національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку.
2. Злочини проти людяності — визначені Статутом діяння, вчинені в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення.
3. Воєнні злочини — серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права, зокрема умисні напади на цивільних осіб.
4. Злочин агресії — планування, підготовка, ініціювання або здійснення акту агресії особою, яка фактично контролює чи керує політичними або військовими діями держави, за умов, визначених Статутом.

Стаття 29 Римського статуту встановлює, що злочини, які належать до юрисдикції Міжнародного кримінального суду, не підлягають строкам давності.

+1

10. Чому удари по портах Одещини, зернових елеваторах і цивільних суднах можуть бути воєнними злочинами?

Міжнародне гуманітарне право захищає цивільне населення та цивільні об’єкти під час збройного конфлікту. Умисне спрямування нападу на цивільних осіб або цивільні об’єкти, а також завдання завідомо непропорційної шкоди цивільному населенню може становити воєнний злочин.

Основні правові підстави:

- Четверта Женевська конвенція 1949 року — захист цивільного населення під час війни.
- Додатковий протокол I 1977 року, статті 48, 51 і 52 — принцип розрізнення, захист цивільних осіб і цивільних об’єктів, заборона невибіркових нападів.
- Римський статут, стаття 8 — визначає низку діянь, які за відповідних обставин становлять воєнні злочини.

Порти, елеватори та цивільні судна не стають законними військовими цілями лише тому, що мають економічне значення або використовуються для експорту зерна. Щоб цивільний об’єкт став військовою ціллю, він має відповідати критеріям статті 52(2) Додаткового протоколу I: ефективно сприяти воєнним діям за своїм характером, розташуванням, призначенням або використанням, а його знищення чи нейтралізація за обставин на той момент повинні забезпечувати певну військову перевагу.

ООН документувала повторні удари по зерновій та портовій інфраструктурі Одещини, повідомляла про загиблих і поранених цивільних та пошкодження цивільних суден. Зокрема, у 2023 році Управління Верховного комісара ООН з прав людини повідомляло про наслідки атак на зернову інфраструктуру, а в листопаді 2023 року ООН заявила про удар по цивільному судну біля порту Південний, унаслідок якого загинув портовий працівник.

Важливе юридичне уточнення: для кваліфікації конкретного удару як воєнного злочину необхідно встановити фактичні обставини, характер об’єкта, наявність військової цілі, передбачувану шкоду цивільним та інші елементи відповідного складу злочину. Тому не кожне пошкодження порту автоматично доводить воєнний злочин, але навмисні напади на цивільні об’єкти без законної військової підстави можуть ним бути.

Основні нормативні джерела

1. Женевські конвенції та Додаткові протоколи — Міжнародний комітет Червоного Хреста.
2. Римський статут Міжнародного кримінального суду.
3. МГП: методи та засоби ведення війни — МКЧХ.
4. ООН: наслідки ударів по зерновій інфраструктурі України.